

VÁROSOK ÉS URBANIZÁCIÓS KIHÍVÁSOK MAGYARORSZÁGON

Kovács Zoltán

az MTA levelező tagja, egyetemi tanár,
MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet,
Szegei Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
zkovacs@iif.hu

A városok és városlakók számának gyarapodása, a városi kultúra és életforma terjedése átfogó értelemben az *urbanizáció*. A világ 7,4 milliárd lakosának ma már több mint fele városokban él. Az emberiség sok ezer éves technikai és civilizációs fejlődés után jutott el oda, hogy a mezőgazdasági termelésre szerveződő faluközösségek népességszámát a városlakók túlszárnyalják. A városi népesség aránya a Földön 1900-ban még a 15%-ot sem érte el, s 1950-ben is csupán a világ népességének 30%-a élt városokban. Ezt követően azonban – jórészt a fejlődő országokban végbement urbanizációs fordulat hatására – a városok részesedése rohamos ütemben nőtt.

A városok szerepe a világban nemcsak népesedési, de gazdasági-politikai értelemben is felértékelődött az elmúlt évtizedek globalizációs hatásai révén. A városoknak a gazdasági növekedéshez és a foglalkoztatáshoz egyre növekvő a hozzájárulásuk, ezt ismerte el az Európai Unió, amikor az ezredfordulót követően kohéziós politikájában a korábbinál jóval nagyobb hangsúlyt helyezett az élhető, versenyképes városok kialakítására (Rechnitzer, 2007). Emögött az a felismerés áll, hogy a globalizáció hatására a nemzeti terek egyre inkább felbomlanak, a régiók gazdasá-

ga, megújuló képessége egyre inkább egy-egy nagyobb központ köré összpontosul. Az országok és régiók versenyképessége ma egyre inkább a bennük található népesebb városok és agglomerációjuk „teljesítményétől” függ. Az EU-tagállamok regionális politikájában ezért az elmúlt évtizedben egyre nagyobb hangsúllyal jelentek meg a városok, illetve a környéküket is magukba foglaló ún. városrégiók tudatos fejlesztése. Hazánkban ebbe a sorba illeszkedett már a 2005-ös *Országos Terveletfejlesztési Koncepció*, valamint a 2007_2013 közötti időszakra megfogalmazott *Új Magyarország Fejlesztési Terv* is, majd még inkább az azóta megfogalmazott fejlesztési elképzelések. Tanulmányunkban a globális és a magyarországi urbanizáció helyzetét, a hazai városfejlődés főbb jellegzetességeit, a városoknak a társadalmi-gazdasági életben betöltött szerepét kívánjuk röviden áttekinteni.

Az urbanizáció globális helyzete

Az urbanizáció, a városi lét hosszú évezredekken keresztül a fejlett térségek privilégiumának, egyszersmind a fejlettség fokmérőjének számított. Az ókori nagy öntözéses kultúrák városállamai, a középkori észak-itáliai és németalföldi városok csakúgy, mint az ipari forradalom

angliai városai infrastruktúrájuk, civilizációs szintjük tekintetében kiemelkedtek környezetükből. Viszonylagos fejlettségük alapját technológiai-gazdasági tényezők jelentették, amelyre magasan fejlett társadalmi lét épült.

A helyzet ugyanakkor a 20. század második felére alapvetően megváltozott. Míg az 1970-es évek elején a kb. másfél milliárd város-lakó fele-fele arányban élt fejlett és fejlődő országokban, addig napjainkban a városlakó népesség 75%-a már a fejlődő világ országai-ban él (United Nations, 2014). Ez a jövőben még inkább eltolódik majd a fejlődő régiók javára, mivel itt a leggyorsabb a városlakók arányának növekedése. A Világbank becslése szerint az urbanizáció üteme az alacsony és közepes jövedelmű országokban ma négyszer olyan gyors, mint a magas jövedelmű országokban. Már ma Kínában és Indiában él együttesen a világ város-lakóinak kb. egyharmada, s ez az arány a jövőben még inkább eltolódik majd a fejlődő országok javára.

Európa urbanizációs szintje 74%-kal meghaladja a világátlagot, ugyanakkor az európai átlagérték mögött jelentős területi különbségek bújnak meg. A kontinens nyugati országaiban (Egyesült Királyság, Hollandia, Belgium stb.) 90% feletti az urbanizációs szint, míg a kontinens délkeleti (balkáni) országai jelentősen elmaradnak a kontinens átlagától. Az Európán belüli urbanizációs különbségeket érzékelteti az is, hogy amíg Nyugat-Európa nagyvárosainak többsége (nem kis részben a globális migrációból és a vele érkező demográfiai dinamizmusból fakadóan) növekszik, esetleg stagnál, a kontinens keleti felének városai szinte kivétel nélkül zsugorodtak az elmúlt két évtizedben. Ebben a gazdasági szerkezet 1990 után bekövetkezett váltása, a magasan urbanizált iparvidékek válsága, majd az egyre erősödő szuburbanizáció egyaránt köz-

rejátszott. A hazai folyamatok jobb megértése érdekében röviden meg kell emlékeznünk az urbanizációs ciklusokról (Enyedi, 1988, 2010).

Urbanizációs ciklusok

Az urbanizációs cikluselmélet abból a feltevése-ből indul ki, hogy a modern gazdasághoz hasonlóan az urbanizáció sem egy egyenes, egy irányba mutató fejlődés, hanem ciklikus, visszaesésekkel, irányváltásokkal tarkított folyamat. Leo van den Berg és munkatársai (1982) a népesség és a munkahelyek térbeli mozgása, valamint a központi város és elővárosai fejlődése alapján négy szakaszt különböztet meg a modern urbanizáció eddigi története során: *városrobbanás* (abszolút koncentráció), *szuburbanizáció* (relatív dekoncentráció), *deurbanizáció* (abszolút dekoncentráció) és *reurbanizáció* (relatív koncentráció). Az urbanizációs ciklus elméletének gyakorlati adaptálását két tényező nehezíti. Egyrészt az egyes szakaszok mindig a legfejlettebb országokban jelennek meg (ott is a centrumtérsegekben), s terjednek a fejletlenebb országok felé. Másrészt a szakaszok nem válnak el élesen egymástól, egy ország különböző részei is más-más fejlődési szakaszban lehetnek (Enyedi, 1988). Nyugat-Európa országai a második világháború időszakára eljutottak az első urbanizációs ciklus végére, a háborút követő első két évtizedre a népesség és a gazdaság relatív dekoncentrációja (szuburbanizáció) nyomta rá bélyegét, hogy azután a posztfordi paradigmaváltás az urbanizációból addig kimaradt térségek gyors fejlődését hozza el az 1970-es évtizedben (deurbanizáció). A fejlett nyugat-európai országok városai az első sikeres városrekonstrukciós beavatkozások, valamint a posztfordi technokrata réteg megerősödése nyomán már az 1980-as évek végétől reurbanizációra utaló jeleket lehetett találni.

Mindebből a kelet-közép-európai állam-szocialista országok érezhetően kimaradtak. Ennek hátterében az állt, hogy a város és a falu közötti tetemes különbségek mind az infrastruktúra fejlettsége, mind a szolgáltatások színvonala, illetve a munkalehetőségek tekintetében a rendszer élete során végig fennmaradtak, ami egy állandósuló urbanizációt, faluról városba áramlást eredményezett. Magán a városhálózaton belül voltak ugyan különbségek, de ezek nem annyira a városok földrajzi helyzetéből, mintsem a településhierarchiában betöltött szerepükből, s gazdasági funkcióikból fakadtak (Beluszky, 1999). A rendkívül szigorú területrendezési-hatósági szabályozás, az elővárosok lakáspiaci kontrollja gátat szabott a népesség és a gazdaság fokozottabb kiáramlásának az elővárosi terekbe, így az ipari forradalom kitermelte „kompakt” város a szocializmus évtizedeiben is tovább élt. A gazdaság dekoncentrációját a technológiai színvonal sem tette lehetővé, a tömegszériában termelő, sok tekintetben a fordii gyár-iparra emlékeztető szocialista nagyipar erősen rá volt utalva a városokra. Ebbe a struktúrába robbant bele a rendszerváltozás, s hozott igen rövid idő alatt gyökeres fordulatot. Kérdésként merülhet föl, hogy a piacgazdaság megjelenésével és a hatósági kontroll lazulásával végbement-e automatikusan egy konvergencia Európa nyugati és keleti fele között. Beléptek-e a volt szocialista országok az urbanizációs ciklusok fejlettebb szakaszaiba?

Magyarország urbanizációs fejlődése

Hazánk urbanizációjában a 20. század hozott gyökeres fordulatot. 1900-ban a népesség csupán 13,8%-a élt városokban, s az aktív keresők több mint kétharmada az agrárszektorban dolgozott (Beluszky, 1999). Magyarország a kontinens déli és keleti felén elhelyez-

kedő államokhoz hasonlóan uralkodóan falusias-agrárjellegű volt, bár jelentős belső területi különbségek jellemezték. Az első világháborút követő drasztikus területi változások a településhálózatra is komoly hatással voltak. A kevésbé urbanizált hegyvidéki és peremterületek elvesztése automatikusan magával vonta ugyan a város lakók arányának növekedését, ugyanakkor előállt egy napjainkig tartó kihívás is, Budapest és agglomerációja az ország térszerkezetében gazdasági-társadalmi szempontból egyaránt túlsúlyossá vált. A két világháború közötti időszak akadozó városfejlődésének eredményeként 1950-re a város lakók aránya 36,8%-ra emelkedett, ami jelentősen elmaradt az 51,5%-os európai átlagtól. Az ország településállományában ekkor ötvennégy városi jogállású település volt.

Kelet-Közép-Európában a második világháború után hatalomra került kommunista rendszerek az ipart és az azt befogadni képes városokat tekintették a modernizáció és a fejlett nyugathoz való felzárkózás letéteményeseinek (Kovács, 2002). Ennek megfelelően a városok előnyt élveztek a falvakkal szemben a fejlesztési források elosztása (infrastruktúra-fejlesztés, ipari beruházások, állami lakásépítések stb.) terén, ami a munkahelyek és lakások, s ennek nyomán a népesség növekvő területi koncentrációjához vezetett. Ez az időszak hazánkban is az *extenzív urbanizáció* korszaka, amelynek során a város lakók aránya 1970-re 46,5%-ra, majd 1990-re 61,8%-ra nőtt. Kétségtelen az is, hogy a sorozatos várossá nyilvánítások és a decentralizáltabb területfejlesztési politika jóvoltából az ország városhálózata is arányosabbá vált. Budapest vízfejlesztése – legalábbis népesedési szempontból – mérséklődött, a főváros részesedése a város lakó népességen belül 1949 és 1990 között 46,8%-ról 31,6%-ra csökkent. A szocialista

városfejlesztés első számú nyertesek közé tartoztak az ötvenezer főnél népesebb vidéki nagyvárosok (többségükben megyeszékhelyek), amelyek az 1971-ben hatályba lépett Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK) révén erősen privilegizált helyzetbe kerültek a központi pénzelosztások terén.

Sajátosan alakult a politika által elismert városok köre az elmúlt évtizedekben. Magyarország az országok azon csoportjába tartozik, ahol bonyolult kritériumrendszer alapján az állam (ti. a mindenkori kormányzat) maga határozza meg, hogy mely település „érdemes” a városi rangra. A városi jogállású települések köre az 1980-as évekig lassabban, majd gyors ütemben nőtt. 1970-ben 73, 1980-ban 96 városa volt az országnak, ami 1990-re 166-ra nőtt. Ebben a folyamatban mérföldkő volt az 1989-es rendszerváltó év, amikor negyvenegy községből lett város, többségüknél a cím a szocialista korszak kárpotlásának volt tekinthető. Ezzel a városi rangú és ténylegesen városi funkciókat betöltő települések köre nagyjából átfedésbe került. Ezt követően azonban nagyszámú funkcionálisan, társadalmi-gazdasági és településképi szempontból egyaránt falunak minősülő település „emelkedett” városi rangra. Az emelkedés valójában szimbolikus volt, hiszen az új városok nem kínáltak lakóik számára magasabb szintű szolgáltatásokat, igaz, állami támogatásuk sem nőtt érdemben.

A folyamat eredményeként ma 346 városi jogállású település van hazánkban. 1990 óta tehát 180 új város született Magyarországon, köztük az 1000 lakosú Pálháza, vagy az 1300 fős Igal. Ezzel hazánk a jelenlegi 71%-os urbanizációs szintjével látszólag megközelíti az európai kontinensátlagot (73%), ha azonban eltekintünk az 1990 óta városi címet szerzett, és a szó szoros értelmében városnak aligha

nevezhető településektől, akkor a magyar urbanizációs szint valójában 59,2%-os, ami *horribile dictu* elmarad a rendszerváltozás kor mért értéktől. A rendszerváltozást követően a városi címet viselő települések megkétszereződése mellett érdemi urbanizáció, organikus várossá fejlődés igen ritka volt, s ez is döntően két településkörre koncentráldott, egyfelől az idegenforgalom által frekvenciált gyorsan modernizálódó településekre (Balaton-parti városok, fürdőhelyek), másrészt a nagyvárosok (kivált Budapest) környékén elhelyezkedő, gyors népességnövekedésen keresztülment elővárosokra.

A számokban mért urbanizáció a politika erőteljes befolyása, a fentiekben leírt definíciós problémák és kérdőjelek miatt igen keveset árul el a lényegről, hogy a magyar társadalom az elmúlt évtizedekben mennyire vált urbánussá, a városok milyen mértékben szolgálják az ország gazdasági fejlődését, vagy épp mennyiben járulnak hozzá az ország versenyképességéhez. A statisztikai adatok pusztán értelmezése helyett ezért célszerű inkább magukra az urbanizációs folyamatokra koncentrálni.

Az 1990 utáni városfejlődés jellemzői

A rendszerváltozás új korszakot nyitott az ország városfejlődésében is, az urbanizáció politikai-gazdasági keretfeltételei gyökeresen megváltoztak. A korábbi időszakra jellemző erősen centralizált, a források központi elosztásán alapuló város- és területfejlesztési politikát felváltotta egy demokratikusabb, a helyi kezdeményezésekre jobban építő, s ezzel együtt a spontán folyamatoknak tágabb teret engedő modell. 1990 után a településméretből, illetve jogállásból fakadó hátrányok mérséklődtek. A városok korábbi kiváltságos helyzete megszűnt. Valamennyi településnek önálló önkormányzata van, önállóan dön-

nek fejlesztési prioritásairól, az ehhez szükséges költségvetési források népszerűsége, illetve feladatarányosan kerülnek elosztásra. Az urbanizáció folyamatának vezető erejévé a piac, ill. a települések versenye vált (Enyedi, 1995). Ennek nyomán a korábbi szocialista egyenlőtlenségeket felváltották a *neoliberális urbanizmus* korábbiakhoz képest sokkal markánsabb területi egyenlőtlenségei (Timár, 2010).

A szabadpiaci viszonyok helyreállításával lehetővé vált a tőke és technológia, valamint az azokat hordozó transznacionális vállalatok szabad beáramlása. Mindez elősegítette az ország betagozódását a világgazdaságba, felerősítette a globalizáció jelenségét, egyben nagyfokú versenyt generált a gazdaság szereplői között. Ennek eredményeként hazánkban is viharos gazdasági szerkezetváltás ment végbe, egész iparágak épültek le, kiterjedt ipari válságtérsegeket hagyva maguk után. A szabad, korlátozásoktól mentes ingatlanpiac létrejötté pedig lehetővé tette a társadalom módosabb, családi házba vágyó tagjai számára, hogy elszakadjanak a nagyvárosoktól, és – pár évtizedes késéssel követve a nyugati mintát – az elővárosokba költözzenek.

A városi szétterülés hatásai

1990 után a népesség vándorlásának fő iránya hazánkban már nem a falvakból a városokba mutatott, hanem előbb a népesebb városokból az azokat körülvevő falvakba, kisvárosokba (szuburbanizáció), majd 2000 után olyan távolabbi térségekbe (például: Dunakanyar, Balaton-felvidék), amelyek korábban kimaradtak a tömeges urbanizációból (dezurbanizáció). A szétterülés (*urban sprawl*) folyamata városaink körül szabályozatlanul, külső kontroll nélkül ment végbe, jelentős feszültségeket gerjesztve. A feszültségek egyik forrását a természeti táj „belakása”, illetve korábban

mezőgazdasági művelés alatt álló területek átminősítése jelentette. A „spontán” szuburbanizáció nyomán jelentősen átalakult a városaink körüli területhasználat, felgyorsult a zöldterületek zsugorodása, természeti értékek pusztultak, miközben nyugati mintára kereskedelmi, logisztikai központok nőttek ki a földből. Számításaink szerint a Budapesti agglomeráció nyolcvan településén a lakás-, gazdasági és szabadidős célokra szolgáló felszín kiterjedése 1959 és 2014 között 180-ról 411 négyzetkilométerre nőtt.

Az urbanizáció környezeti fenntarthatósága a városaink körül végbemenő folyamatok hatására erősen megkérdőjeleződött. A poszt-szocialista urbanizáció egyik környezeti kihívása éppen az, hogy miközben a városok belsejének ökológiai lábnyoma az ipar leépülése, a fűtési és közlekedési rendszerek modernizációja, a szelektív hulladékgazdálkodás terjedése, valamint a zsugorodó népesség csökkenő fogyasztása nyomán érezhetően csökkent, addig az elővárosok környezeti terhelése a lakosság fokozódó energia-, víz- és tápanyagfogyasztása, valamint hulladékibocsátása révén, továbbá a pazarló területhasználat, a fokozott forgalom eredményeként látványosan növekedett.

Kihívást jelentett a szuburbanizáció társadalmi oldalról is. A városi népesség kirajzolásával a munkahely és lakóhely korábban jellemző viszonylagos területi egyensúlya felborult, mind több munkavállaló kényszerült arra, hogy munkahelye után menjen. Mindez azt eredményezte, hogy az ingázók aránya a foglalkoztatottak körében 1990 és 2011 között 25,3%-ról 34,5%-ra nőtt (1. táblázat). Az ingázás negatív hatásai egyértelműek, hiszen amellet, hogy jelentős fogalmat, zsúfoltságot gerjeszt bizonyos útvonalakon, az ingázó szabadidejének nem elhanyagolható részét

	foglalkoztatottak száma (ezer fő)	ingázók száma (ezer fő)	ingázók aránya (%)
1960	4891	612	12,5
1970	4973	993	20,0
1980	5065	1217	24,0
1990	4525	1144	25,3
2001	3690	1102	29,9
2011	3886	1340	34,5

1. táblázat • Az ingázók száma és aránya Magyarországon, 1960–2011
(forrás: KSH Népszámlálás, 1960–2011)

úton tölti, mindez a pihenés, a családi és társas kapcsolatok rovására megy.

A rendszerváltozás előtt az ingázók többsége a falvakból a városokba járt dolgozni, sokszor nagy távolságot áthidalva és tömegközlekedési eszközt (vasút, távolsági busz) igénybe véve. A városi szétterülés nyomán a *lakóhelyi szuburbanizáció* eredményeként megnőtt az elővárosokból a központokba történő, viszonylag kis távolságra irányuló mozgások szerepe, amelyek egyre nagyobb hányada személyautóval történik.

De megfigyelhetünk egy ezzel ellentétes térfolyamatot is, amelynek háttérben az állt –különösen az ezredfordulót követően –, hogy mind több termelőtevékenység és szolgáltatás települt ki a városokat (kivált a nagyvárosokat) övező térbe. A folyamat fő mozgatórugói az autópálya- és gyorsforgalmi úthálózat kiépülése, a növekvő motorizáció, az elérhetőség mint gazdasági tényező felértékelődése, a globális tőkebefektetések növekvő térigénye és a társadalom életmódváltása (például a belvárosi üzletek helyett a bevásárlóközpontok preferálása) voltak. Az így végbemenő *gazdasági szuburbanizáció* révén az elővárosi terekben dinamikusan növekvő jövedelemtermelés és fogyasztás vált megfigyelhetővé. A munkahelyek szuburbiaiába költözése nyo-

mán csökkent a faluról városba irányuló hagyományos munkaerőmozgás (ingázás) szerepe, növekedett ugyanakkor a központi városból az elővárosokba, illetve az elővárosok közötti ingázás súlya (Kovács et al., 2015).

A városok növekvő gazdasági szerepe

A globalizálódó gazdaságban a *munkahelyek* növekvő térbeli koncentrációja figyelhető meg (Nagy, 2010). Hazánkban 1990 után, ha nem is drasztikusan, de a településhierarchia felsőbb szintjei felé tolódtak a munkahelyek. 1990-ben a százezer főnél népesebb hazai városokban volt a munkahelyek 38,8%-a, ami 2011-re 40,7%-ra emelkedett (míg a százezres városok országon belüli népesedési súlya számottevően csökkent). Ugyanezen időszak alatt az ötezer főnél kisebb települések részese-dése a munkahelyekből 18,8-ról 17,5%-ra csökkent. Hogy nem következett be még nagyobb eltolódás a településhierarchia felsőbb szintjei felé, az valószínűleg a közmunkaprogramok időközben megjelenő tompító hatásainak is betudható (Kovács et al., 2015).

Az egyértelműen kimutatható, hogy a kisvárosi *munkaerőpiaci mikrokozmoszok* száma a rendszerváltozás óta csökkent (Pénzes et al., 2014). A néhány ezer fős, közvetlen környékük szervezésében, ellátásában –különösen

a kis- és aprófalvas térségekben – korábban oly fontos szerepet játszó kisebb munkaerőpiaci központok (nem feltétlenül városok) többsége elsorvadt. 1990 után az ott található állami és szövetkezeti munkahelyek többsége jogutód nélkül megszűnt, a globális tőke számára pedig nem jelentenek vonzerőt. Magyarországon a város-vidék sikertelen integrációjának egyik oka éppen a kisebb központok (jellemzően ötezer fő alatti települések) leszakadása. Az ebbe a kategóriába tartozó települések sűrűsége, fejlettségi szintje jól ismert történelmi okok miatt hazánkban jóval alacsonyabb, mint a nyugat-európai államokban. Többségük az 1990 utáni átmenetben nemhogy mikrokörzetük, de saját lakosságuk foglalkoztatását sem tudta maradéktalanul kielégíteni. Sokan kényszerültek emiatt a nagyobb hazai városok vagy nyugat-európai célpontok felé vándorolni az elmúlt időszakban. Ennek nyomán nőtt azon térségek száma, ahol nincs megfelelő ellátási központ, és nincsenek kapcsolódási pontjaik a fejlesztési interakciókhoz (Rechnitzer, 2007, 695.).

Szegregáció

1990 után az államszocialista korszak egyenlősítő politikáját felváltotta a szélsőséges egyenlőtlenségeket termelő neoliberális rendszer, s a munkaerőpiacon a jövedelmi különbségek markáns növekedése volt megfigyelhető. A jövedelemeloszlás Gini-mutatója 1987 és 2004 között Magyarországon 0,236-os értékről 0,355-re emelkedett (Éltető – Havasi, 2009). Ez még messze van ugyan az extrém társadalmi szétszakadást jelentő 0,4-es szinttől, de hazánk a rendszerváltó országok azon csoportjához tartozott (Lengyelországgal, Romániával és Bulgáriával együtt), ahol a polarizáció erőteljesebb volt. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése Budapesten (1987:

0,252; 2004: 0,362) volt a legerőteljesebb, de a vidéki városok átlaga is jóval meghaladta a falvak átlagértékét.

A jövedelmek polarizálódása a városok belső tereiben az eltérő jövedelemszintű csoportok növekvő szegregációjához vezetett. Városainkban a rendszerváltozást követően új, *magas státusú* lakónegyedek jöttek létre, gyakran lakóparkok formájában, amelyek zárvaént élkelődnek be a városok szövetébe. Eközben erősödött az *alacsony státusú* népesség szegregációjára is. A hátrányos helyzetű csoportok (alacsony iskolázottságú és jövedelmű népesség) főleg azokba a városrészekbe szorulnak vissza, ahol a legöregebb a lakásállomány, nagy a laksűrűség, rossz a lakások felszereltsége, és hiányosak a szolgáltatások (Szirmai, 2007). Az 1990 utáni korszak a lakásszektor tulajdonviszonyainak átalakulása, a szociális bérlakásállomány jelentős részének privatizációja, a lakások erőteljes differenciálódása még markánsabbá tették városainkban a szegény és gazdag negyedek közötti különbségeket. A piacgazdasági átmenet nyomán előállt erőteljesebb társadalmi szegregáció nemcsak a városok belső tereiben, de a városrégiók szintjén is megfigyelhető volt. A szuburbanizáció a városrégiókon belül elsősorban a fiatalabb, magas státusú népesség elővárosokba költözését eredményezte, ami az elővárosi övezet státusának látványos emelkedéséhez vezetett.

A „Budapest probléma”

A magyar urbanizáció egyik klasszikus kihívása Budapest „vízfej” szerepe, ami folyamatos településpolitikai vitákat gerjeszt, s időről időre alapot szolgáltat a Budapest–vidék elmentétek szítására. A probléma gyökerei a trianoni határmeghúzásokhoz, illetve Nagy-Budapest létrehozásához nyúlnak vissza. Az

1950-es kommunista közigazgatási reform során huszonhárom elővárost csatoltak a korábbi Kis-Budapesthez, amelynek eredményeként Budapest közel 1,6 millió főre nőtt, a fővárosban élt az ország akkori lakosságának 17,4%-a. 2015-ben Budapest népességszáma 1 millió 757 ezer fő volt, itt élt az ország lakosságának 17,8%-a. Több mint hat évtized alatt tehát e téren szinte semmi nem változott, továbbra is óriási űr tátong a főváros és a második legnépesebb magyar város (Debrecen: 204 ezer fő) között. A kihívást ugyanakkor nem is ez jelenti, sokkal inkább a főváros (és agglomerációjának) egyre növekvő gazdasági, technológiai és humán erőforrásban megnyilvánuló túlsúlya.

Az ország legurbanizáltabb térsége, a Közép-Magyarország régió (Budapest és Pest megye együttese) 1994-ben az ország GDP-jének 41,6%-át adta. A mindenkori kormányok területi nivellálódást célul tűző politikája, és az ezt szolgáló, arányaiiban egyre növekvő európai uniós területfejlesztési források ellenére Közép-Magyarország részesedése az országban megtermelt jövedelemből 2014-ben már 47,7% volt. A budapesti várostérség előnye a gazdaság motorjának számító kreatív tevékenységek terén is fokozódik (Kovács et al., 2011). A budapesti agglomeráció (a főváros és a körülötte fekvő nyolcvan település) részesedése a kreatív tudásgazdaságban (média, IT-szektor, K+F stb.) foglalkoztatott munkaerőből 1999 és 2011 között 40,5%-ról 46,2%-ra emelkedett.

Budapest és nagyvárosi régiója nemcsak társadalmi-gazdasági, de igazgatási szempontból is folyamatos kihívást jelent a rendszerváltozás óta. A nemzetközi trendek a *nagyvárosi kormányzatok* jelentőségének növekedését igazolják (Hegedüs, 2008). Ezt Budapesten az 1990-ben létrehozott kétszintű igazga-

tási rendszer rendre sikerrel fékezte, amely a főváros és a kerületek sorozatos konfliktusában, az egymás ellenében történő politizálásban öltött és ölt ma is testet. A nagyváros és vidékének egységes tervezési-igazgatási rendszerként történő kezelésére irányuló próbálkozások is rendre kudarcot vallottak. Ennek legutóbbi példás lenyomata Közép-Magyarország (amely nem azonos a budapesti várostérséggel) szétválása Budapestre és Pest megyére. Ez végképp elosztatja annak lehetőségét, hogy az ország egyetlen világvárosát, gazdasági motorját, szűkebb-tágabb környékével összhangban tervezzék, fejlesszék.

A hazai városkutatás jövője

Kelet-Közép-Európában az 1990-es évek elejétől egy piaci alapokon szerveződő és globális hatásoknak erősen kitett városfejlődés indult meg, amely addig nem tapasztalt urbanizációs folyamatokat, egyben a városhálózat gyors ütemű belső differenciálódását eredményezte. A térség országai, így hazánk is alapvetően konvergenciát mutatott a városfejlődés terén a kontinens fejlettebb nyugati államaihoz. Már az átmenet első éveiben megjelent a szuburbanizáció, majd az ezredfordulót követően a dezurbanizáció és a reurbanizáció is kimutathatóvá vált, jelezve a városfejlődés erőteljes globális beágyazódását. A mai magyarországi városi térfolyamatok szervesen illeszkednek a globális kapitalizmus egyenlőtlenségeket termelő urbanizációs modelljébe. A transzformáció lezárultával ugyanakkor a hazai urbanizációs kutatásokban a hangsúlyt célszerű egyre inkább fenntartható városfejlődés kihívásaira, a lokális társadalmi-környezeti konfliktusokra helyezni. Ehhez a hazai városkutatásnak társadalomelméleti és módszertani szempontból egyaránt új impulzusokra lesz szüksége.

A tanulmány az OTKA (K105534) támogatásával készült.

Kulcsszavak: *urbanizáció, városhálózat, város-vidék, szuburbanizáció, ingázás, területi differenciálódás, munkaerőpiac, marginalizálódás, Magyarország*

IRODALOM

- Beluszky Pál (1999): *Magyarország településföldrajza*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Berg, Leo van den – Drewett, Roy – Klaasen, Leo H. – Rossi, Angelo – Vijverberg, Cornelis H. T. (1982): *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon
- Enyedi György (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Enyedi György (1995): Városverseny, várospolitika, városmarketing. *Tér és Társadalom*. 9, 1–2, 1–3. • <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/321/641>
- Enyedi György (2010): Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. In: Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 107–120. • <http://www.regscience.hu:8080/xmlui/handle/11155/199>
- Éltető Ödön – Havasi Éva (2009): A hazai jövedelem-egyenlőség főbb jellemzői az elmúlt fél évszázad jövedelmi felvételei alapján. *Statistikai Szemle*. 87, 1, 5–40. • http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_01/2009_01_005.pdf
- Hegedüs József (2008): A nagyvárosi kormányzatok és az önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom*. 22, 1, 159–176. • http://epa.oszk.hu/02200/02251/00030/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2309.pdf
- Kovács Zoltán (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt-szocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*. 126, 1–4, 57–78.
- Kovács Zoltán – Egedy Tamás – Szabó Balázs (2011): A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 25, 1, 42–62. • http://epa.oszk.hu/02200/02251/00042/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom3534.pdf
- Kovács Zoltán – Egedy Tamás – Szabó Balázs (2015): Az ingázás területi jellemzőinek változása Magyarországon a rendszerváltozás után. *Terrületi Statisztika*. 55, 3, 233–253. • http://real.mtak.hu/29598/1/kovacs_et_al.pdf
- Nagy Gábor (2010): A világgazdaság és a globális munkaerőpiac. In: Mészáros Rezső et al.: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 229–248.
- Pénzes János – Molnár Ernő – Pálóczy Gábor (2014): A helyi munkaerő-piaci vonzáskörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Terrületi Statisztika*. 54, 5, 474–490.
- Rechnitzer János (2007): Az európai regionális politika és városfejlesztés. *Magyar Tudomány*. 168, 6, 692–703. • <http://www.matud.iif.hu/07jun/02.html>
- Szirmai Viktória (2007): A magyar nagyváros térségek társadalmi jellegzetességei. *Magyar Tudomány*. 168, 6, 692–703. • <http://www.matud.iif.hu/07jun/06.html>
- Timár Judit (2010): Van-e poszt-szocialista urbanizáció? – Néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dszentifikációról. In: Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 121–140. • <http://www.regscience.hu:8080/xmlui/handle/11155/199>
- United Nations (2014): World Urbanization Prospects: The 2014 Revision (ST/ESA/SER.A/366) • <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.Pdf>

EGÉSZSÉGÜNK FÖLDRAJZA – TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK A HAZAI EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTBAN

Pál Viktor

PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
pal.viktor@geo.u-szeged.hu

A magyar társadalomföldrajz – utóbbi évtizedekben zajló – átalakulásának talán egyik legszembetűnőbb jelensége, hogy olyan témák is felkeltették a geográfusok érdeklődését, amelyekre korábban idehaza nem volt példa. E tematikus átalakulás egyik megnyilvánulása, hogy a társadalomföldrajz képviselői intenzívebben kezdtek foglalkozni az egészség- és az egészségüggyel kapcsolatos társadalmi-gazdasági problémákkal. Ez nem csak egy „belülről fakadó” igény következménye volt: az 1980-as évek második felétől a tudományos közbeszéd fókuszába került a magyarországi népesség romló egészségi állapota, illetőleg az egészségügyi rendszer számos problémája egyaránt. Az azóta eltelt évtizedekben a folyamatok átalakultak ugyan (például javuló tendenciák figyelhetők meg az egészségi állapotban, az egészségügy problémái újabb és újabb fordulatokat vesznek), de a fókusz megmaradt.

A geográfia képviselőit az egészséggel és az egészségüggyel kapcsolatosan nyilvánvalóan azok térbeli kérdései foglalkoztatják. Az egészségi állapot nem homogén módon rossz vagy jó a térben: egyes térségek lakói betegek, mint másoké, a különféle egészségügyi

erőforrások sem egyenletesen oszlanak el földrajzilag, az ország különböző térségeiből más-más eséllyel lehet igénybe venni bizonyos egészségügyi ellátásokat.

A kérdés azonban nemcsak az, hogy miképpen lehet kimutatni e differenciákat, és milyen térképek rajzolhatók, hanem az is, hogy az egyenlőtlenségek milyen mértékűek, milyen más társadalmi-gazdasági tényezőkkel függhetnek össze, milyen egyéb folyamatokat indukálhatnak. Nem elhanyagolható az sem, hogy egyes lokalitások (például települések, térségek) lakói hogyan élik meg mindezt a helyzetet, hiszen életminőségük egyik leglényegesebb összetevője az egészség.

Az egészségföldrajz és kutatási témái

Az egészséggel kapcsolatos kérdésekkel a társadalomföldrajzban az *egészségföldrajz* foglalkozik. E részdiszciplína képviselői integrálni szeretnék mind az egészségi állapottal, mind az egészségügyi rendszerrel kapcsolatos földrajzi kérdéseket. Az elmúlt évtizedekben a különféle elméleti munkákon túl, amelyek a nemzetközi kutatási irányok, megközelítések és a hazai hagyományok ötvözetét kívánták megteremteni, számos téma foglalkoztatta a